

Sportovní hvězdy v malém sportu: výpověď sportovce

Sport a sportovní hvězdy. Spojení, které v domíně mediálních zpráv z oblasti diváckého sportu a zmínek o sportu v populární kultuře obecně. Sportovci, resp. sportovní hvězdy (a také sportovní hrdinové či ikony) jsou nejviditelnějšími aktéry sportovního pole, a proto také nejvděčnějším objektem mediálních zpráv směřovaných k masovému publiku. Z pohledu diváka – konzumenta sportovních produktů je to pochopitelné; zajímají ho zejména výsledky utkání a sportovní statistiky. Z pohledu sociologa je nicméně zajímavé zejména to, proč a jakým způsobem jsou divákovi známí sportovci médií prezentováni a jaké je očekávané přijetí těchto reprezentací.

Známí sportovci jsou také běžným tématem sociálně-vědního zkoumání sportu, zejména v jeho medializované a vrcholové podobě. Při podrobnějším pohledu na některé studie zabývající se sportovními hvězdami lze nabýt dojmu, že koncept „hvězdy“ se týká výhradně zmíněných vysoce profesionalizovaných a medializovaných sportů jako je fotbal nebo hokej (a závisle na tom, ve které zemi se pohybujeme též třeba basketbal či americký fotbal). Při studiu konstrukce „hvězd“, tedy dlouhodobě úspěšných sportovců z právě vyjmenovaných sportů lze vycházet z internetových stránek (včetně třeba facebookových profilů nebo twitterových zpráv), novinových článků, rozhovorů v televizi nebo biografií samotných sportovců. Na druhé straně, mimo zmíněných mediálně popularizovaných sportů je zde řada vrcholových sportů, které stojí stranou primárního zájmu médií (anebo do něj vstupuje jen jednou za čas v době konání olympijských her), s čímž je samozřejmě souvisí i omezený zájem sponzorů. Míra profesionalizace těchto typů sportu je tedy mnohem nižší, což na druhé straně neznačí přímou úměru s požadavky na tréninkovou přípravu a špičkovou fyzickou kondici, které mohou být u řady vytrvalostních sportů zcela neporovnatelné (alespoň co do časové náročnosti) třeba se zmíněným fotbalem. Jak je to však s těmi sportovními hvězdami v těchto „menších“ sportech? Najdeme je zde? Mají diváci těchto sportů potřebu nacházet své sportovní idoly, byť se nejedná o sportující multimilionáře? A konečně, je samotná struktura těchto sportů nastavena tak, aby sportovní hvězdy vytvářela a podporovala je?

Tento článek se zabývá tématem konstrukce *sportovních hvězd* v kontextu jednoho z představitelů *menšího* sportu, bazénového plavání.¹ Vychází ze stále ještě probíhajícího

výzkumu (v prosinci 2013) zaměřeného na komplexní analýzu konstruování známých sportovců – hvězd v rámci sub-pole plaveckého sportu. Zkoumaný prostor byl omezen na Klub plaveckých sportů policie Kometa Brna („Kometa“), dříve známý také pod názvem Rudá Hvězda, a subjekty s ním úzce související. Cílem výzkumu je shromáždění výpovědí různých aktérů popisovaného sub-pole a na jejich základě charakterizovat proces konstrukce sportovních hvězd v rámci jen v omezené míře medializovaného a profesionalizovaného, nicméně vrcholového sportu. Identifikovanými aktéry byli zejména samotní sportovci, trenéři, diváci, rodiče mladých sportovců nebo zástupci podpůrných profesí (např. masér). Tento článek přináší dílčí výsledky výzkumu, založené na výpovědích skupiny jedenácti sportovců – plavců (zde označovaných jako P1-P11) , které proběhly v časovém rozmezí říjen 2011 – červen 2013. Většina rozhovorů proběhla v Brně, zejména „tváří v tvář“ ale i po telefonu nebo pomocí aplikace Skype. Respondenty byli bývalí vrcholoví sportovci (dosahující svých nejlepších sportovních výsledků v různých věkových obdobích), kteří alespoň v některé části své kariéry prošli Kometou. Často se jednalo o bývalé studenty brněnského Sportovního gymnázia Ludvíka Daňka a/nebo členy Střediska vrcholového sportu (dnes Centrum sportu Ministerstva vnitra).²

V první části textu se seznámíme s teoretickým zázemím, z něhož studie vychází. Bude představena aplikace teorie sociálních polí Pierra Bourdieu (1998b) na oblast sportu a zdůrazněn přínos Howarda Beckera a jeho modelu profesně-kulturně-mocenských podmínek prostředí popsaného v jeho monografii *Art Worlds* (1982). V průběhu sumarizace empirických dat bude stručně odkazováno ke stávajícím konceptům sportovních *hvězd* v sociologických textech. Z hlediska vybraných respondentů důležitá je souvislost problematiky sportu dětí a mládeže, neboť budoucí vrcholoví sportovci se stávají aktéry sportovního pole bez výjimky v raném věku. Na základě výsledků analýzy dat doplněné o citace z provedených rozhovorů bude reflektována konstrukce a role *hvězd* v plaveckém sportu z pohledu samotných plavců. Cílem tohoto dílčího výstupu bude zodpovězení (či alespoň upřesnění) otázky, jakou roli hrají hvězdy ve vybraném *menším* sportu analyzovaném jako konkrétní sportovní sub-pole a jaký význam mají pro další aktéry tohoto sub-pole. Výstupy textu položí základ pro další analýzy dat v rámci aktuálního výzkumu.

Komplexní struktura sociálního pole

Bude-li v následujícím textu zmiňován sport a jeho různé podoby či disciplíny, bude v souvislosti s ním užíván koncept sociálního pole, resp. jeho sub-polí. Vycházíme z teorie Pierra Bourdieu a jím užívaného konceptu sportovního či ekonomického pole (zde v postavení věčných soupeřů), v rámci něhož rozlišoval např. sub-pole profesionálního sportu (Bourdieu 1978, 1988, 1998). Už jen proto, že Bourdieu rozlišuje jednotlivá pole (srovnej 1998b), může se zdát, že toto samotné vzájemné oddělení zakládá stav, kdy sportovní i jiná pole jsou poli autonomními, bez dominantních vlivů okolí (tedy okolních polí). Studium Bourdieuho textu (1978) však napoví, že užívá-li autor pojem „autonomní“, vždy tak činí pouze ve spojení s adjektivem „relativně“. Sport jako relativně autonomní pole je stěžejním stavebním kamenem Bourdieuho příspěvku sociologii sportu. Aniž by opouštěl pojetí sportu jako místa se specifickými podmínkami, brání se tendenci považovat tyto podmínky za vlastnost daného pole *per se*, bez vlivů okolních polí – ekonomického, politického nebo třeba mediálního. Konkrétní sociální pole je v tomto pojetí vždy nutné posuzovat ve vztahu k okolním polím, které jej v základu ovlivňují a jsou jím také ovlivňovány (Bourdieu 1978, 1998)³.

Sportovní pole lze optikou Bourdieuho teorie chápat jako místo neustálých střetů mocných hráčů z okolních polí. Například v posledních dekádách hodně zmiňovaná komercializace sportu má svůj původ právě v uplatňování vlivu a souboji o možnost definovat zákonitosti sportovního pole ze strany aktérů pole ekonomického. Samotný proces vzniku sportovního pole byl po celou dobu provázen spory o míru pronikání vlivů pole ekonomického a jiných. Příkladem mohou být třeba olympijské hry, které se rozhodnutím ústředního orgánu olympijského hnutí, Mezinárodního olympijského výboru, dlouho bránily účasti profesionálních sportovců na svých soutěžích. Až v sedmdesátých letech minulého století byla povolena účast profesionálních sportovců – představitelů habitu západního kapitalismu (byť typ sportovce-amatéra socialistického bloku té doby odpovídá též spíše profesionálovi, oproti kterému se tehdy oficiální narace vymezovaly – srovnej Duke 1990), jako jeden z milníků projevů dominance ekonomického pole v poli sportu, resp. jeho sub-poli tradičního sportu spojeného s étosem amatérismu (viz Beamish 2009).

Bourdieu (1978) dává do souvislosti ustavení relativně autonomního pole sportu a procesy, které shrnuje pod koncept *politické filosofie sportu*. Tímto spojením označuje souhrn ideálů a kulturně-politických jevů, které tvořily základ pro formování soudobého sportu. Jedním z nich je seriózní přístup ke sportovním aktivitám, které jsou zde něčím, co není třeba dále legitimizovat a co je spojené s universálně přijímanými a uznávanými morálními zásadami. S tímto pevně souvisí druhý prvek politické filosofie sportu – již zmíněný étos amatérismu. Bourdieu se zde vrací k formování sportu na pozadí původních volnočasových aktivit, kterým se dříve pochopitelně věnovaly zejména výše postavené sociální skupiny, tedy aristokracie. Sport je zde nezaujatou (*disinterested*) praktikou, činností vykonávanou samu pro sebe bez pevně daného cíle; je jakousi analogií k umění. Třetím pilířem je touha po vítězství, ovšem striktně v rámci daných pravidel a nikoliv za každou cenu, jinými slovy ideál „fair-play“.

Jak už jsme zmínili, sportovní pole je místem, pokud uijeme sportovního žargonu, soupeření různých aktérů a jejich zájmů. Přestože i Bourdieu mluví, v souladu s obecným současným sociálně-vědním náhledem na sport, o celkovém trendu komercializace, i on sám rozlišuje mezi různými druhy sportu, tedy mezi různými sportovními sub-polemi (1988, 1998). Pro tuto stať je důležité rozdělení mezi sportem amatérským a profesionálním. A to i přesto, že mnohé charakteristiky obou typů v reálných praktikách splývají dohromady a podmínky obou sub-polí jsou často podobné; např. v podobě nutnosti zajištění sponzorů pro sportovní činnost, což zdaleka není „výsadou“ pouze sportu profesionálního (viz Slack 1998). Na základě soupeření o možnost definovat sociální praktiky v rámci daného pole se setkávají dominantní aktéři, myšlenky a vlivy a výsledkem je vztahově a strukturálně definovaná poptávka po sportovních praktikách. Jinými slovy, systém dispozic, tedy *habitus*, zároveň definuje i je definován těmi sportovními praktikami, které dané sub-pole v konkrétní době nabízí (*ibid.*). Takto definovaný teoretický základ v praxi znamená (a potvrzují to dále v textu i empirická data), že samotný fakt, že se nejedná o plně profesionalizovaný sport, nestačí k tomu, aby i samotné jednání aktérů sub-pole plaveckého sportu bylo „neprofesionální“ či nedůsledné. Jak se ukazuje, samotný postoj sportovce může být plně zaměřený na sportovní přípravu na soutěže, aniž by tento sportovec byl za svou činnost placen, anebo měl jistotu, že v budoucnu placen bude. Toto je zvláště důležité, jedná-li se o mladší plavce, kteří stojí teprve na počátku potenciální kariéry (zvláště jsou-li před klíčovým okamžikem přestupu z kategorie juniorů/junierek mezi

muže/ženy). I mezi těmito sportovci jsou jedinci, kteří svému cíli (bez jistoty, že jej budou moci dosáhnout) věnovali prakticky veškerý volný čas, podstupovali tréninkové dávky navíc a zejména k nim přistupovali s vědomím, že budou-li trénovat naplno, naplní spíše svůj cíl, tedy být vrcholovým, profesionálním plavcem. Navíc zvláště u mladších věkových kategorií se k ryze sportovnímu – soutěžnímu motivu připojují další, zejména sociální, motivy, kdy sport může sloužit jako příležitost pro setkávání nejen sportovců samotných ale i třeba jejich rodičů (Light 2010). Nutno ovšem dodat, že podstatnou roli zde hrají dané kulturní podmínky a postavení konkrétního sportu v nich.

Pokud si uvědomíme, že teprve poznáním zákonitostí daného pole a jeho systému dispozic – habitu jsme schopni identifikovat i možné vlivy externích polí, které jsou často vůči poli sportovnímu (a zejména jeho amatérským sub-polím) v dominantním postavení, je zřejmé, že právě zdokumentování a analýza těchto dispozic nás povede k rozklíčování způsobu definice konkrétních praktik ve sportovním poli. A zároveň porozumění struktuře pole vede k identifikaci způsobu interakce s externími poli (viz Bourdieu 1988, 1998b).

S obdobným viděním sociální reality jako Pierre Bourdieu přichází Howard Becker (1982). Ačkoliv se nejedná o paradigmaticky zcela totožné teorie, přesto se jejich koncepty sociálních polí a světů shodují a doplňují. Podstatou obou přístupů je kladení důrazu na kulturně definované praktiky v daném poli. Beckerův umělecký svět zahrnuje množství aktérů, kteří jednají na základě definovaných pravidel a činí prohlášení a hodnocení produktů v tomto světě vytvářených. I tato prohlášení jsou však často definována skupinou odborníků a zároveň aktérů téhož pole, což nastiňuje zajímavou analytickou perspektivu i pro sportovně-sociologické bádání. Jak už jsme v tomto textu uvedli (viz Bourdieu 1978), sportovnímu poli jsou vlastní ideály a obecně přijímané premisy, ke kterým se aktéři sportovního pole odvolávají a kterými také legitimizují své sdílené sociální praktiky.⁴ Otázkou zůstává, nakolik se v mnoha případech jedná o „sebenaplňující se proroctví“, které využívají vlivní aktéři sportovního pole, aby spíše dosáhli svých cílů, např. finančních příspěvků či dotací ze strany jiných polí, v tomto případě například pole politického.

Jedním ze stěžejních bodů Beckerova textu (1982) je poukázání na jen zdánlivě výsadní

postavení samotných umělců v uměleckém světě. Tito umělci jsou v očích konzumentů uměleckých produktů držiteli speciálního kapitálu, který jim dále posiluje jejich výsadní postavení v mocenské struktuře daného pole. Symbolický význam „umění“ se podílí na reprezentaci těchto aktérů jako držitelů výjimečných vlastností nebo schopností, jež jim umožňují vytvářet produkty a hodnoty mající obzvláštní význam pro společnost. Od té se jim naopak dostává zvláštních privilegií odlišujících je od ostatních aktérů daného pole a ostatních polí. **5** Zároveň je pochopitelné, že privilegované místo nelze nabídnout komukoliv. Zpravidla existuje hierarchická síť kvalifikací a stupňů tvořících síto, kterým projde pouze určité množství jedinců.

Souvisejícím a neméně podstatným bodem Beckerovy teorie je přítomnost velkého množství aktérů ve stejném světě mimo již zmíněných umělců. Tito aktéři nejsou prezentováni jako držitelé pozoruhodného kapitálu jako je „umění“ umělců. Tomu zabraňuje samotná podstata uměleckého světa, neboť umění znamená zároveň něco výjimečného, ojedinělého, co by nadměrnou produkcí bylo devalvováno na úroveň všedních každodenních aktivit. Ostatní aktéři tedy zastávají „podpůrné“ funkce spočívajících v organizačním nebo technickém zajištění práce umělců, obchodních aktivitách ale i v práci oponentů a kritiků, kteří se také podílejí na definování struktury a hranic uměleckého světa (které nejsou provždy dané, ale v průběhu času procházejí neustálým procesem redefinování). Tyto pozice jsou nicméně v obecném pohledu reprezentovány jako doprovodné k výsadním pozicím umělců. S tímto souvisí i otázka dělby práce mezi umělce zaměřující se na základní uměleckou činnost („core activity“) a ostatní aktéry. Touto základní činností má Becker na mysli právě to, co dělá umělce umělcem; činnost, v níž se projevuje jeho specifický kapitál, tedy umění. Zároveň se ptá: *„Jak málo se může ještě jedinec věnovat těmto základním činnostem a přitom se stále označovat za umělce?“* (Becker 1982: 19). Je zřejmé, že teprve kooperací velkého množství profesí (v závislosti na komplexnosti daného světa) je produkováno výsledné dílo nebo činnost. Tito lidé pracují na základě obecně přijímaných konvencí, které ovšem zároveň ponechávají dostatek prostoru individuální interpretaci a vyjednávání. V některých případech je to právě porušování konvencí, které může posílit postavení umělce jako nekonvenční osobnosti povznesené nad běžnou rutinu.

Teprve styl reprezentace zaštitěný privilegovanou skupinou aktérů-umělců tvoří z produktu svébytné „dílo“ konkrétního světa, nezaměnitelné za jakékoliv jiné produkty okolních světů. V Beckerově pojetí se jedná o svět umění. Stejně tak dobře však tento koncept lze aplikovat na sport, v němž jsou taktéž sportovci reprezentováni jako vynikající představitelé sportovního světa zosobňující jeho ideály a obecně uznávané vlastnosti jako je třeba talent nebo obětování se pro sportovní úspěch. Zároveň představují sportovní pole/svět jako svébytný prostor s vlastním étosem tvořeným jedinečnými vlastnostmi, jako je třeba zmíněná autenticita.

Přestože podobné, nelze mezi Beckerův a Bourdieuho přístup klást rovnítko. Ačkoliv Becker neuvádá termín habitus, jeho prvky nalezneme i v jeho teorii. Samotná reprodukce pole/světa je proces, jenž probíhá právě skrze habitus, tedy sdílené praktiky dané blízkostí v sociální struktuře. Aktéři, jimž je vlastní stejný vkus a logika daného pole, jednají určitým způsobem a lze očekávat, že stejný vkus vtisknou i budoucím aktérům v tomtéž poli. Stejně tak je shodným znakem obou teorií identifikovatelný boj o legitimitu mezi dominantními aktéry polí, tedy možnost definovat pravidla daného pole. Na druhé straně, oba autoři se rozcházejí zejména v pohledu na samotnou strukturu sledovaného prostoru. Pro Bourdieuho jsou stěžejní objektivní vztahy v rámci sociální struktury. Tyto strukturují veškeré další praktiky, kterými jsou ovšem zároveň samy strukturovány. Becker nestojí vůči tomuto konceptu v opozici, nicméně jeho světy jsou spíše sociálními sítěmi nežli objektivní, „neosobní“, strukturou. Na rozdíl od Bourdieuho klade důraz na empirické vazby, konkrétní osobní vztahy aktérů svého sociálního světa. Pomáhá nám tak i při analytické práci překročit omezení dané umístěním odosobněných aktérů v sociální struktuře a nabízí více interakcionistický přístup kladoucí důraz na vztahy jedinců, jejich komunikaci a obecnou interakci. Na základě analýzy vztahů interagujících jedinců a struktury, v rámci níž se pohybují, se dostaneme zkombinováním obou přístupů v další části studie ke komplexní analýze daného pole (viz Bourdieu 1984, 1998b; Bottero, Crossley 2011).

Hvězdy v malém sportu?

Samotný koncept *sportovních hvězd* je v produkci sportovní sociologie frekventovaný. V rámci širších na analýzu pop-kultury zaměřených sociologických příspěvků se též setkáváme

s výkladem a konceptualizací diskursu populárních osobností vykazujících obdobné znaky, často v kontextu mediální reprezentace. Takřka bez výjimky se jedná o články či monografie pohybující se v kontextu vrcholového, medializovaného a profesionálního sportu nebo obdobnou mediálně vděčnou popkulturní oblast (např. Whannel 2002, Smart 2005, Turner 2004 nebo Alexander 2010). V jaké podobě se však takovéto hvězdy mohou konstruovat v rámci sportu sice vrcholového, nicméně z hlediska zájmu veřejnost spíše menšího? S teoretickou výbavou založenou na myšlenkách výše uvedených autorů a s vědomím toho, že ve sportovním diskursu jsou si samotní sportovci vědomi svého postavení hvězd (Svoboda 2007) byly při přípravě výstupů studie využity základy zakotvené teorie („grounded theory“; Strauss, Corbin 1998) a na základě získaných dat byl tvořen obraz hvězd v malém sportu.

V průběhu rozhovorů byli mimo jiného respondenti vyzváni, aby si znovu v myšlenkách prošli svou kariéru a prostředí plaveckého sportu (tedy sub-pole), v němž se pohybovali či pohybují. Přitom byli vyzváni, aby si uvědomili, zda někdo, koho lze označit jako hvězdu, se v tomto prostředí pohybuje a je pro ostatní legitimním aktérem tohoto prostředí. Hvězda byla tazatelem definována jako známá osobnost v rámci daného sportu, s níž je spojeno očekávání kvalitního sportovního výsledku na základě dlouhodobé úspěšnosti v soutěžích a zároveň se s ní také pojí očekávání určitého druhu chování a postojů.

Výsledkem je jednoznačné potvrzení, že koncept hvězdy je relevantním předmětem zájmu o vykreslení daného sportovního sub-pole. Respondenti byli schopni i ochotni identifikovat a nějakým způsobem popsat některé z ostatních sportovců, ať už členy svého oddílu nebo soupeře, které lze podřadit pod výše uvedenou „pracovní definici“ hvězdy. Je také zajímavé, zvláště u sportovců, kteří již ukončili aktivní kariéru, že v době rozhovoru reflektovali, že jako o hvězdě byli schopni u identifikovaných jedinců uvažovat nejen na vyzvání v době samotného rozhovoru ale i před více lety v době, kdy byli aktivními závodníky. Pochopitelně je otázkou, nakolik se může jednat o zkreslení dané odstupem času a vůlí vyhovět tazateli, nicméně výsledky porovnání více reakcí na položenou otázku potvrzují původní domněnku. Při popisu sub-pole brněnského plaveckého sportu nelze očekávat hvězdy s milionovým platem, jejichž biografie je součástí pop-kultury. Ačkoliv ani tento typ není, jak si zakrátko popíšeme, zcela vyloučen, pojetí hvězd je v tomto případě spíše „civilnější“ a více vázané na skutečný výkon.

Tímto se liší od veřejně známých osobností, které jsou zejména médií označovány jako hvězdy/celebrity/ikony **6**. Často se lze setkat s případy, kdy je mediální obraz již téměř zcela nezávislý na konkrétním aktérovi a právě média jsou tím, kdo plně tvoří status hvězdy (Rojek 2001, Turner 2004).

Proces konstrukce hvězdy je na úrovni „našeho“ sportovního sub-pole tvořen primárně ostatními sportovci. Ačkoliv působení diváků nelze opomenout, vliv ostatních plavců na ustavení statusu hvězdy je zcela zásadní. Plavci popisují vnímání hvězd ve svém okolí takto:

(Na dotaz na odlišné chování plavců vůči soupeřům – hvězdám) P1: *„Já myslím, že ne, maximálně přirozený respekt, že když dojeli na závody, tak se vědělo, to je ten.“*

(Myslí si, že by je lidé poznali na ulici?) P2: *„Tak to ne, to nevím, to ne. Možná, že...mě třeba rozhodně ne, ale třeba tu Hanku Černou nebo některé tyto lidi by ti informovanější mohli poznat...asi kdyby to byl fotbal, tak je to něco jiného.“*

(Vnímání jiných faktorů tvořících hvězdu nežli pouze sportovní výkon?) P3: *„Vezmem příklad Daniela Málka. Daniel Málek startuje na olympiádě při finále a tak dále, prostě všeobecně známej, ale v tom kolektivu byl vnímanej pouze jako plavec. ... On byl v pozadí, přišel na trénink, zatrenoval si. Tu náladu v tréninkovém kempu nebo kdekoliv tvořili jiní.“*

(Co přispívalo k tomu, že plavec byl vnímán jako hvězda?) P4: *„...nebo tenkrát za mně plavali výborně východní Němci nebo Němky, takže ta Němka nebo tamta krásně plave a ona všechno vyhrála. Takže to bylo i takové to pokukování...člověk když jde na závody, tak má v přihlášce svůj čas, nejlepší nebo nejlepší zaplavaný v tom roce, co umí prodat. Takže když to vidím, jaký tam má kdo nejlepší čas, tak si říkám, ten musí být rychlý a už se na něho zase dívám jinak. I ta atmosféra těch větších závodů dělá něco.“*

(Komentář k plavkyni obecně hodnocené jako hvězda) P5: *„My jsme v tom vrcholovém středisku plavali s XX, tak to byla hvězda. Ona byla myslím devátá na olympiádě. Ale teda bych řekl, že to byla světová holka. Ta vůbec nějaký móresy, to vůbec neměla. Právě mě*

vždycky šokovalo, že trenér na ni vyjel, že byl na ni tvrdší než na nás, ale i zákeřnější mi přišlo.“

Ačkoliv respondenti sami vcelku pochopitelně výraz hvězda sami neužívají, v jejich výpovědích je inherentně přítomen, i když si uvědomují (viz P2), že hvězda v tomto sportovním sub-poli neznamena popularitu mezi širší veřejností.⁷ Na rozdíl od populárních a masovými médii prezentovaných hvězd v obvyklejším smyslu slova je v případě hvězd z pohledu kolegů-plavců dominantním faktorem zejména fyzický výkon při sportovních aktivitách a přístup ke svému okolí. Onen přirozený respekt zmiňovaný prvním respondentem (P1) byl v rozhovorech zmiňován také ve vztahu mladších závodníků – malých dětí – vůči plavcům v kategorii juniorů nebo už mužů či žen. Ti byli zpočátku viděni jako něco téměř nedostižného a až postupem doby se vztah přetvářel k podobě respektovaného vzoru, nicméně zároveň již kolegy. Po celou dobu však byli ostatní plavci popisováni pomocí racionálních, „odkouzlených“, výrazů.

Ve spojení s osobnostmi označovanými jako hvězdy byla v mnoha případech zmiňována jejich osobnost. Zejména potom vlastnosti jako skromnost, schopnost vycházet bez konfliktů se svým okolím, spíše introverze nebo absolutní soustředění na výkon a sportovní přípravu na úkor například společenských kontaktů. Tyto postřehy byly ostatními plavci popisovány s odstupem času, nicméně byl u některých jasně patrný odlišný postoj k celému závodnímu sportu, zejména mezi těmi, kdo skončili s kariérou po studiu často střední ale do jisté míry i vysoké školy. Na jedné straně identifikovali výše popsané vlastnosti jako autentickou hodnotu sportu, ale zároveň přecházeli při popisu sub-pole mnohdy až do ironického tónu, když líčili ze své současné pozice sportovní nasazení trénujících hvězd, které dle jejich názoru „nestálo za to“. Jeden z bývalých plavců (P5), dnes manažer úspěšné společnosti, reflektoval tyto momenty takto: *„On se zdál pro mě nepochopitelně šťastnější, že skončil tady s tímhle. Viditelně šťastnější, že se mu ulevilo, že z toho prostředí odešel. Mě potom taky. A myslím, že každému rozumnému člověku jo. Ale zrovna ty holky si dokážou nechat srát na hlavu daleko dýl.“*

Faktory tvořící hvězdu

Dalším krokem po zjištění relevance konceptu hvězdy v sub-poli brněnského plavání bylo zjištění procesu, kterým se tato hvězda v daném sub-poli ustavuje. Na základě analýzy rozhovorů se závodními plavci byly identifikovány konkrétní narace obsahující faktory, jejichž kombinací je koncept hvězdy tvořen. Tyto faktory lze rozdělit do dvou skupin, které lze označit jako objektivní a subjektivní. Objektivní faktory jsou zejména zázemí a prostředí (včetně rodinného), ve kterém se sportovec pohybuje. Významnou roli zde hraje sportovní klub zajišťující organizaci tréninku a obecné sportovní přípravy. Sportovci sami vnímají svůj klub či oddíl jako zásadní pro svůj sportovní rozvoj; často je však význam klubu ztotožněn s postavením konkrétního trenéra. Jako vlivný faktor pro vývoj osobnosti sportovce lze určit "velikost" klubu, tedy počet členů tréninkových skupin a možnost individuálního přístupu trenérů.

P1: *„Výborní trenéři jsou ve Znojmě, ale v Brně je to spíš tragédie, protože Kometa je velkoklub a ona si neumí vychovat svoje lidi. Většina těch, kterým se daří v dospělém věku nepochází z Brna a základ mají úplně odjinud“.*

P5 (k incidentu, kdy trenér nechal závodníka po závažném kázeňském prohřešku samotného na místě závodů): *„Tak oni volali mému bývalému trenérovi z Tesly Brno, kterej mě tam přijel vyzvednout a postaral se o mě. A to mi přišlo symbolický a od té doby jsem se odhlásil...a vrátil jsem se zpět do té Tesly“.*

Citace části rozhovoru naznačuje, jak byla vnitřní atmosféra klubu pro plavce významná. Na druhé straně však mnoho z těch, kdo popisují podobné problémy, tedy negativně vnímané vztahy klubu či trenérů k plavcům, v tomto klubu často nezůstali nebo ukončili závodní kariéru poměrně brzy. Jinými slovy, volili snazší cestu ke svému cíli, který ovšem v těchto případech již nebyl pokračující vrcholová kariéra, ale spíše dostudování a postupné opuštění závodního plaveckého sportu. Oproti tomu plavci, u kterých se předpokládalo, že budou pokračovat, nebo přímo pokračovali, v závodní kariéře i v kategorii dospělých, se ve výpovědích zaměřovali spíše na schopnost vytrvat navzdory obtížným podmínkám, zvyšujícím se požadavkům trenérů a náročným tréninkovým „dávkám“.

Mimo výše jmenované vlivy klubu a trenérů je ve věku, kdy plavec začíná závodit, významným faktorem rodič či rodiče. Vliv rodičů na mladé závodníky může být velmi ošidný, zejména z důvodu nebezpečí přehnaného důrazu rodičů na vítězství, které v citlivém mladém věku může rodič velmi rychle vstřípit ve stejné podobě i svému dítěti (Roberts 1992). Přestože plavci nebyli jednotni v tom, zda vítali přítomnost rodičů na závodech, plavání obecně není sportem, kde by docházelo ke krajním formám vystupování rodičů na závodech v podobě nevhodného povzbuzování svých dětí, hlasitého nesouhlasu s rozhodčími či trenéry a podobně.

Druhou skupinu faktorů formujících sportovní hvězdu nazýváme subjektivními. Patří sem soubor vlastností a dovedností, které jedinec musí mít a projevovat, aby dosáhl statusu hvězdy, zde zejména v očích kolegů-plavců:

P4: „Určitě musí mít ty výsledky, to v první řadě a nejenom jeden výsledek ale dlouhodobé výsledky, které jsou vidět, po několik let. Potom ten člověk musí být pracovitý, aby tohleto dokázal...ty vlastnosti jako pracovitost, cílevědomost, vytrvalost a houževnatost, ta tam musí být. Dobrý je, když je tam trochu talentu...ti, co mají talent a ještě mají toto všechno, tak to jsou ty světový jedničky. ... Takže talent, ta ochota dřít a potom tam musí být...ten člověk se musí umět i prezentovat, takže tam musí být i taková psychická odolnost, protože někdo na to nemá a má rád klid.“

P6: „Největší problém vznikal tehdy, když někdo na tréninku nemusel tolik makat, ale byl talent a potom přišel na závody a všechno vyhrál. To je největší problém. Někdo si to oddřel, odmakal a neměl šanci..to je demotivující, člověka to potom už nebaví.“

Talent je jedním z faktorů, které ustavují status hvězdy. Pomineme-li talent jako sadu vrozených vlastností, jedná se zejména o sociálně konstruovaný koncept, který okolí uznává a na základě něho vytváří obraz sportovce jako hvězdy. Důležité je, že talent v žádném případě není hlavním faktorem pro ustavení hvězdy. Výše v očích většiny plavců stála píle a ochota snášet výrazné fyzické vyčerpání i bolest v průběhu tréninků. Tento bod je zřejmě

klíčový pro přiznání statusu hvězdy ze strany ostatních sportovců.

P4: *„Když je tam to rozhodnutí, že bud'ťo půjdu do toho přes bolest a pojedu na olympiádu, kde ještě můžu udělat nějaký dobrý výsledek, anebo ono to bolí, tak toho raději nechám, tak každý na tu olympiádu raději pojede.“*

Na základě sebereflexe plavců, z nichž někteří byli označováni jako hvězdy, dále vyplývá, že vysoce hodnoceným faktorem konstrukce konceptu hvězdy bylo absolutní zaujetí sportem. Nikoliv zaujetí pouze závody, ale celým procesem přípravy. Zároveň vrcholový sport patřil hodnotově nad téměř všechny ostatní oblasti života včetně zdraví nebo vzdělání. Zde byla ovšem tvorba preferencí ovlivněna též často vysoce racionálním uvažováním a stanovováním životních a sportovních cílů. Jinými slovy, plavci měly stanovené mety, mezi nimiž samotné vrcholové a na vyšších úrovních už i profesionální plavání mělo primární postavení, ale ve většině případů si byli vědomi, že v českém kontextu jim plavání nezaručuje možnost finančního příjmu na mnoho let dopředu. Z toho důvodu si již během závodní kariéry budovali své postavení a posilovali uplatnění i vně sportovního sub-pole, například na základě univerzitního vzdělání nebo třeba tím, že začali podnikat.

P4: *„To zas patřilo k takové mé cílevědomosti, že jsem už tenkrát říkala, že plavání není všechno, že sice plavání má přednost před školou, ale ve smyslu časovým, ne ve smyslu kvality.“*

P7: *„Já na to ráda vzpomínám, bylo to extrémně náročné, ale v té době nám to myslím nepřišlo. Ale je pravda, že současné děti by tohle nasazení nezvládly... Víte, my jsme měli 11 tréninků týdně a nepřípadlo nám to nic divného, prostě to tak bylo. A nikdo to neřešil.“*

P8: *„Aby se člověk dostal, kam chtěl, tak musí dřít a na to potřebuje nějaký vlastnosti. Nějaké odříkání, mít nějaký cíl. Já jsem ten cíl jako děcko neměl, ale oni v té úrovni už byli na OH, takže tam určitě ten cíl byl. Nějakej tah na branku, jak se říká.“*

Oproti typu plavce-hvězdy, který byl prezentován i na základě uvedených úryvků z rozhovoru,

se v brněnském plaveckém sportu pohyboval sportovec, jenž byl bezpochyby označován také jako hvězda, ovšem jiného typu. Zatímco hvězda prvního typu byla vnímána svým okolím pozitivně na základě své cílevědomosti, skromného vystupování a ochotě podstupovat fyzicky náročné tréninkové dávky, při odkazování na druhý typ hvězdy převažuje hodnocení spíše negativní. Při vyžádaném jmenování jednotlivých faktorů tvořících plaveckou hvězdu respondenti často uváděli i modelové příklady. Téměř vždy se shodli na dvou konkrétních jménech, sportovkyních, úspěšných na národní i mezinárodní úrovni. Obě byly označeny za hvězdy, z toho jedna odpovídala výše popsanému typu a druhá typu spíše opačnému. Do stylu prezentace této plavecké hvězdy patřilo využívání masových médií (včetně bulvárních), sebevědomé vystupování nebo spory s trenéry vedoucí až k opuštění klubu. Tento typ závodníka byl ve sledovaném kontextu naprosto ojedinělý a vyvolával různé reakce mezi ostatními plavci, od negativních, přes zlehčující až po mírně obdivné:

P1: *„Maximálně tam byla ta XX, tu neměl nikdo rád, nevím o nikom, kdo by se s ní nějak přátelil...Výrazně vystupovala, i když byla na bazéně, hrozně se na sebe snažila upoutat pozornost...A dostávala se do nějakých bulvárních časopisů a tímhle stylem na sebe poutala pozornost.“*

P3: *„Á, XX myslíte...Tohoto člověka bych úplně vyjmul z plavání, protože si myslím, že se chtěla popularizovat sportem proto, aby mohla být hvězda...pokud by to viděl někdo nezainteresovanej, tak na první pohled by to mohlo vypadat, že je to obrovská hvězda.“*

P7: *„Naopak mě je teď postupem času stále více sympatický přístup XX, která sice použila v té době nečekané přístupy a všichni byli šokovaní, ale dokázala se udržet na té špičce, dokázala, aby o ní bylo vědět a myslím, že se v uvozovkách nedřela tolik, co se dřela ta XX (druhá plavkyně, pozn. autor)..ted' zpětně na to koukám tak, že ta XX to zvládla lehčí cestou.“*

Uvedené citace dokreslují symbolické rozdělení sledovaného sportovního sub-pole. Již dříve jsme se přesvědčili, že plavci sice vnímali odlišné postavení sportovní hvězdy v rámci svého týmu, ale jednalo-li se o hvězdu s vlastnostmi těmito plavci uznávanými, nebylo toto oddělení v rámci týmu negativně vnímáno. Odlišný přístup například trenéra (který naopak mohl ke své

hvězdě přistupovat důrazněji, přísněji) byl chápán jako součást struktury sportovního klubu, kde jsou průměrní i nadprůměrní plavci. By-li někdo sportovními výsledky nadprůměrný, nejednalo se (v očích ostatních) o nezasloužený status, a proto byl tento plavec fyzicky sice do jisté míry oddělen, nicméně symbolicky zůstával stále členem týmu.

P8: *„A jak je člověk úspěšnej a vymezí se z toho kolektivu průměrných, tak má nějakaj trénink třeba individuální nebo svého maséra a ten trenér se spíš už věnoval jí...ale to jsem nikdy nebral jako nějakou křivdu. Prostě to tak bylo.“*

Druhý výše popsaný typ hvězdy je více problematický. Jak je z uvedených citací patrné, někteří plavci ji zcela zavrhnou, byť pro některé další (menšinu) je též hvězdou v pozitivním smyslu slova. Nicméně aktivity takového sportovce, které nepatří do standardních praktik daného sub-pole, ale spíše jej propojují s některými externími poli (ekonomickým či mediálním), jsou vnímány negativně, jak ze strany samotných plavců, tak do určité míry i ze strany jejich trenérů nebo zástupců oddílů. Takovýto sportovec zjevně jedná proti étosu sub-pole vrcholového plaveckého sportu, což s sebou nese konflikty s těmi, kdo se podílí na definování zákonitostí tohoto sub-pole.

P7: *„...ale možná to tehdy bylo zmanipulované tím, že XX byla ta špatná a my jsme byli trochu tlačeni k tomu, vnímat ji jako že šla proti proudu. Když jsme byli v jiné tréninkové skupině a ona stála jinde, tak jsme byli trochu vedení k vizi, že ona je ta špatná. Teď říkám, že měla odvalu, ale tehdy, ne že bychom ji odsuzovali, ale asi jsme ji neobdivovali.“*

Shrnutí

Po přehlednutí průběžných výstupů studie je jasné, že koncept hvězdy je relevantní i pro sub-pole menšího vrcholového sportu. Hvězdu ve sportovním sub-poli tohoto typu pochopitelně nelze chápat ve smyslu obvyklých sociologických studií vrcholového a medializovaného sportu. Cílem tohoto textu bylo přispět k přehledu a částečnému porozumění podmínkám naopak sportu menšího, v němž jeho aktéři jednají dle specifického habitu, který je od velkých sportů odlišuje. Druhý stupeň analýzy byl postaven na tom, že v současnosti jsou dostupná data z výpovědí respondentů – plavců. Studie tedy poskytuje obraz toho, jak samotní

sportovci definují hvězdy mezi sebou. Ačkoliv zatím výstupy rozhovorů s dalšími aktéry plaveckého sub-pole nejsou plně k dispozici, přesto nelze informace pocházející od plavců chápat jako samostatné, přesně vymezené a oddělené soubory prohlášení. Plavci samotní jsou „produktem“ struktury daného sub-pole s mnoha jeho aktéry (trenéry, organizátory, rodiči, učiteli, ostatními plavci). V tomto poli lze identifikovat střety mezi aktéry o možnost definovat pravidla tohoto pole, a tedy definovat i ustavení sociálně konstruovaného konceptu hvězdy (viz Bourdieu 1998, 1998b). Zejména u výčtu faktorů definujících hvězdu se vícekrát objevuje spojení „*prostě to tak bylo...přišlo mi to samozřejmě*“. Plavec v těchto chvílích odkazuje ke své vlastní definici hvězdy jako nenápadně vystupujícího jedince ztělesňujícího ideály amatérského sportu, jenž může být ostatním za vzor. Lze se ptát, nakolik do konstrukce tohoto obrazu zasahuje třeba trenér družstva, který (jak mezitím vyplývá z dalších, zatím nepublikovaných dat) umí využít sportovní hvězdu ve své tréninkové skupině zejména jako vzor ostatním.

Sportovec – plavec jako hvězda v rámci zkoumaného sub-pole nesplňuje znaky hvězd plně medializovaných a profesionalizovaných sportů (např. Whannel 2002, Rojek 2001). Místo role nositele obchodní značky nebo reprezentanta národních hodnot funguje sportovní hvězda v daném malém prostředí jako praktický nositel autentických hodnot a ideálů velmi podobných souhrnu jevů popisovaných Pierrem Bourdieu (1978) v rámci jeho *politické filosofie sportu*. Ta označuje ustavení moderního sportu odkazujícího na amatérské, „původní“ ideály, které se snaží za účelem vlastní legitimacy zachovávat. Hovoříme-li o autenticitě, vycházíme z myšlenek Barryho Smarta a jeho konceptu *autenticity* (2005). Na rozdíl od „velkých“ sportů, kde je autenticita velmi cennou a zároveň křehkou komoditou zajišťující sportovnímu poli výjimečné možnosti ekonomického využití svého symbolického kapitálu (a tedy za interakce minimálně s polem ekonomickým a mediálním), hvězdy „malého“ sportu fungují jako nositelé autenticity i pro sportovce samotné. Znovu potvrzují obraz sportu jako spontánní, nepředvídatelné a tedy „autentické“ aktivity v duchu *fair-play*. Jedinci označovaní sice za hvězdy, ovšem vzpírající se uvedenému modelu jsou minimálně vnímáni jako kontroverzní, mnohem spíše však odmítáni a kritizováni.

Dílní výsledky této studie nejsou komplexním výstupem. Slouží však jako odrazový můstek

pro další, komplexnější, analýzu sub-pole vrcholového plaveckého sportu v duchu Beckerova (sportovního) světa (1982), v němž je daná struktura ustavována a potvrzována na základě interakce mnoha aktérů a mnoha navzájem propojených rolí. Zároveň však prozatímní výsledek naznačuje, že zvolená cesta je nadějná a užívané koncepty jako autenticita nebo sportovní hvězdy jsou aplikovatelné i na sub-pole sportů menších a bez významné mediální podpory.

Poznámky:

- 1) Je třeba mít na paměti, že jakékoliv dělení na „menší“ a „větší“ sporty je plně závislé na zemi a kultuře, v níž se nacházíme. Pokud bychom chtěli analyzovat plavecký sport například v Austrálii, pohybovali bychom se naopak v prostředí jednoho z nejoblíbenějších sportů (Australian Bureau of Statistics; Light 2010).
- 2) Pro více informací viz www.kometaplavani.cz.
- 3) Sportovní pole ve vztahu k dalším polím je dále vyloženo např. v Svoboda 2011.
- 4) Často je zmiňován například pozitivní vliv sportu a socializace skrze sport na vývoj dětí a mladých lidí. Sport je nabízen jako téměř bezchybný prostředek k osvojení vlastností, které jsou ve společnosti vnímané jako pozitivní: např. asertivita, sebevědomí, smysl pro „fair-play“ ale samozřejmě i fyzickou kondici apod. Také rodiče malých dětí se dostávají pod tlak veřejného mínění, které vidí sportovní participaci, často v rámci pevně organizované struktury sportovních klubů, jakou nezbytnou součást vývoje dítěte. Přesto však stále spíše chybí komplexní kritická analýza této role sportu, která je připomínána spíše aktéry samotného sportovního pole, nežli objektivně vypracovanými studiemi. Pohled těchto aktérů je však už z podstaty přesně vymezený, až jednodimenzionální (Coakley 1998, 2011).
- 5) S vědomím, že „pole“ je výraz Bourdieuho. Beckerův „svět“ zřejmě zachycuje širší sociální strukturu a není pro tento případ vhodný.

6) Tyto pojmy se v pojetí více autorů často odlišují, byť se často jedná o koncepty, které mají svůj význam zejména pro odlišení v rámci díla konkrétního autora. Univerzální definice patrně neexistuje. Celebrita bývá někdy chápána jako něco spíše krátkodobého, bez hlubšího sepjetí s danou kulturou (např. Turner 2004). Hvězda, kterou představuje třeba Garry Whannel (2002), má svůj příběh, který je dále reprezentován, a tedy posilován v rámci dané společnosti. Hvězdy jsou poměrně běžnou součástí současné kultury a blíží se svým krátkodobějším působením a významem zmíněným celebritám. Naproti tomu ikona nebo hrdina (v pojetí Barryho Smarta 2005, G. Whannela 2002 nebo i Jeffreyho Alexandra 2010) přesahuje svým významem až do religiozní oblasti a stává se pevnou součástí společnosti, pro kterou zosobňuje některé z jejich universálních ideálů. V tomto textu se však budeme držet definovaného konceptu hvězdy, bez dalšího podrobného odlišení. To bude spočívat spíše v popisu tvorby statusu hvězdy v rámci sportovního sub-pole.

7) Ovšem skutečnost, že český plavecký sport závodníkovi s největší pravděpodobností nezajistí finanční příjem si plavci uvědomují a finanční příjem není uváděn mezi důvody, pro které se věnují nebo věnovali závodnímu plavání. Plavců – profesionálů (tedy těch, kdo se i po ukončení studia věnovali plavání plně profesionálně) byla menšina.

Literatura:

Alexander, Jeffrey C. 2010. "The Celebrity-Icon." *Cultural Sociology* 4(3): 323 –336.

Australian Bureau of Statistics. "Media Release - Swimming and Soccer the Most Popular Sports for Children (Media Release)."

<http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mediareleasesbyCatalogue/801D271AA0D36498CA2572440076A67E?OpenDocument> (13.12. 2013).

Beamish, Rob. 2009. „Marxism, Alienation and Coubertin's Olympic project.“ In *Marxism, cultural studies and sport*, eds. Ben Carrington and Ian McDonald. Abingdon: Routledge, 88-105.

Becker, Howard S. 1982. *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.

Bottero, Wendy; Crossley, Nick. 2011. "Worlds, Fields and Networks: Becker, Bourdieu and the Structures of Social Relations." *Cultural Sociology* 5(1): 99–119.

Bourdieu, Pierre. 1978. „Sport and social class.“ *Social Science Information* 17(6): 819 -840.

Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre. 1988. „Program for a sociology of sport.“ *Sociology of Sport Journal* 5(2): 153-161.

Bourdieu, Pierre. 1998. „The state, economics and sport.“ *Sport in Society* 1(2): 15-21.

Bourdieu, Pierre. 1998b. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Coakley, Jay. 1998. *Sport in Society. Issues and Controversies*. Boston: McGraw Hill.

- Coakley, Jay. 2011. "Youth Sports What Counts as 'Positive Development?'" *Journal of Sport & Social Issues* 35(3): 306–24.
- Duke, Vic. 1990. "Perestroika in Progress?: The Case of Spectator Sports in Czechoslovakia." *British Journal of Sociology* 41(2): 145–56.
- Light, Richard L. 2010. "Children's Social and Personal Development Through Sport: A Case Study of an Australian Swimming Club." *Journal of Sport and Social Issues* 34(4): 379–95.
- Roberts, Glyn C. 1992. "Children in Competition : A Theoretical Perspective and Recommendations for Practice." In *Applied Sociology of Sport*, eds. Andrew Yiannakis and Susan L. Greendorfer. Champaign, IL: Human Kinetics Books, p. 179–192.
- Rojek, Chris. 2001. *Celebrity*. London: Reaktion Books Ltd.
- Slack, Trevor. 1998. "Studying the Commercialization of Sport: The Need for Critical Analysis." *Sociology of Sport Online* 1(1).
<http://physed.otago.ac.nz/sosol/v1i1/v1i1a6.htm> (14.12. 2013).
- Smart, Barry. 2005. *The Sport Star: Modern Sport and the Cultural Economy of Sporting Celebrity*. London: Sage Publications Ltd.
- Strauss, A., Corbin, J. 1998. *Basics of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Svoboda, Arnošt. 2007. „*Internetové Prezentace Sportovců Po Ukončení Kariéry: Zůstává Sportovec Sportovcem?*“ Masarykova univerzita, Brno (rigorozní práce, nepublikováno).

Svoboda, Arnošt. 2011. „Autenticita sportovního pole : Příklad profesionálního sportu.“
Sociální studia (1): s. 79-96.

Turner, Graeme. 2004. *Understanding Celebrity*. London: SAGE Publications.

Whannel, Garry. 2002. *Media Sport Stars – Masculinities and Moralities*. London:
Routledge.